

B E S E D E O S A M E M S E B I I N O P I S A N J U

~~Naša~~ Naša kmetija na Štukih - to je bil srednji grunt, saj sem na šolskem spričevalu lahko prebral za očeta, da je želar; živel pa se je tudi od mlina, to je od mlinarine; mlin je imel tri pare kamnov, mlelo pa se je toliko, koliko je nateklo vode; a ko te ni bilo in je bil grajski potok suh, je mlin stal in čakal, da se zajza, to je zajza, nateče; pozimi se je pri mlinu tudi stiskalom olje, sončnično, tikvino in repično; prihajali so ljudje, največ iz spodnjih krajev, moški in ženske; te so pražile, moški pa stiskali; pri vsem tem se je pridno zalivalo, z vinom ali s tuklo, vmes pa se je prepevalo in na vse mile viže opravljalo in smejalo. To so bili krasni dnevi, posebno za nas otroke; teh se je pri hramu kmalu nabrelo, osem, dva pa sta umrla; bi se reklo, da bi nas bilo vseh - deset.

Poleg naše želerije je bil še babičin grunt, ki se je kar raztezal po stminstem in mužastem svetu; potem enkrat je prišel k hramu še stari stric ter prinesel še svojo krpo zemlje. Vendar pa od vseh teh gruntov ali gr̄ntičev ni bilo kaj večjega haska. Nekaj te zemlje se je dajalo tudi v najem, koder pa se je zemljo samo izörpevalo; tako se je potem krizo, ki je počasi prihajala, poznalo tudi na naših obuvalih in na oblačenju. In tako kmalu pri hramu tudix ni bilo več ne deklet ne hlapca, ^{nu} glušnega Žepa; in tako da smo bili otroci, kakor smo prihajali na svet in odrasčali, že sproti vpreženi v vsakršne opravke; pasli smo, gonili živino pri oranju, pomagali pri košnji in sušenju sena in otave, skratka, nobeno še tako težaško delo ni šlo mimo nas. Radi pa smo spali poleti na senu, pozimi pa v toplen hlevu, na ujdru; no, sester ponoči iz hrama niso puščali.

Kako sem kot šolar in pozneje kot gimnazijec vse to doživljal, je pri meni večkrat opisano, prvičkrat nekaj več v prvi drami, v Kreflovi kmetiji, v Ivanovi izpovedi patru Mirku: "Vse je kakor ta blazni Francijev smeh. V kolarnici vpijejo pijani obrezači - v hlevu, med kravami, na gnoju, leži mrtvo Matjašičovo truplo. (Obrezači zepojo: "Dekle, kdo bo tebe ljubil...?") Davi sem hodil preko naših polj - meseci so minili, skoraj leto, to leto kajhe, odkar jih nisem videl. Pred mano je rastla tista stara podoba. Kočarji, težaki, kmetje na blatnih njivah, oblečeni v razospane in oguljene cunje... Živina v jarmih... Nopenja se in vleče poln voz repe... Kolesa se vdirajo v zemljo do osi... V mehke in razmočeno blato... Vpitje, tepež, priganjanje, preklinjanje

takrat, ko so moje novelico o pastirju ocenili za neverno pisanje, saj sem jo moral poslati celo na policijo v presojo. To je bilo tedaj, ko so me tudi razdehinili; s to bolečino sem kmalu prebolel ter napisal dramo, Kreflovo kmetijo. To je potem mariborski kulturni klub tudi nagradil, ali dramo so ~~nikoli~~ kakšen teden pred premiero prepovedali, češ, da ruši stebre kmetstva. Dobro se še spominjam, kako sva dramo, preden je šla v Ljubljano na pregled, z dr. in pisateljem Šnuderlom pregledala in kako sva črtala vse, kar bi se nama zadelo sumljivo; s ni nič pomagalo - drama je vseeno svoje povedala, kar je bilo napisano se ni dalo več zatajiti. To je bilo takrat, ko sem ^{potem} napisal za Seliškarjevo revijo Grotesko. Bil je čas, ko me je reševalo samo še pisanje, ta moja lastna izpoved, naj je bila kdaj še tako grenka. Nasploh, bilo je toliko grenkobe v življenju teh mojih junakov, da so bili tudi teksti napisani kot bridke izpovedi, kakor je bilo to povedano tudi v Malečkini izpovedi v Sinu. Delo sem poslal Matici, kakor so mi nasvetovali, vendar pa Franta ni bil zadovoljen s povestjo in tako je knjiga potem izšla v Vodnikovi. Pomagal mi je pri tem Juš, ki me je ves ta čas objavljajal v Zvonu in ki je veroval v moja pisarjenja.

Kdajkoli sem prišel v teh svojih nezaposlenih letih v Ljubljano, vedno sem se tam srečeval s svojim svetom: z Jušem, s Kreftom, z ~~Brnčičem~~ Brnčičem, z Ladlcem, s Franto in s Klopčičem; niso me samo prenočevali in me zadrževali na kosilih, Juš me je vselej povabil v svoj Zvonov uredniški prostor, to je bilo pri njem doma, in tam mi je ob neki priliki prebral tudi nekaj Krleževih pesmi. ~~Balade~~ Te Balade Petrice Kerempuha je Juš takrat objavljajal v Zvonu, s tudi knjiga je izšla v Ljubljani. Še danes me spremlja ta krležijanske pesem in Jušev globok glas:

"Ni med cvetjem ni pravice..."

"Kdo plašča nezna z vetrom obrniti,
mora kak sveča na vetru vternuti..."

"Kak je tak je, tak je navek bilo,
kak bu tak bu, s to vre nekak kak bu!"

"A koga vrage cmizdriš

zamusana mužača,

kaj su ti sinu dali tacki ogerlič?

Na galge dojde samo fini fičfirič,

naj sliniti, smarčljiva bedača."

Tako se je zgodilo, da to znamenje ni bila več samo Krleževa pesem ali samo hrvaške, odslej je to bila tudi ko naša ali tudi kot moja pesem - ves naš čas se je razkrival v njej, da je lahko pesem zapela

~~ex libris~~

s človekom v tej krležijanski zagorjanščini, ko ta beseda ni nič motila, Krleža je bil zame tudi naš ali slovenski pesnik.

Bili so časi, ko sem znova po gimnazijskih letih začel na široko prebirati naša pisenja, naj so bila hrvaška ali srbska, vedno je zaživelo tisto, kar je bilo v knjigi z občutjem povedano. Tako kakor smo prebirali Krleževe balade, tako smo prebirali Cesarca in druge... - jezik ni mogel več motiti. Vsako branje, če je hotelo kaj veljati, je moralo v meni tudi zaživeti, tako tuje branje ko moja pesem, te Disonance pred viharjem, ki so bile v zadnjih mesecih pred vojno napisane - nikoli ^{pa} ne bi hotel le pesnikovati.

To, kar je spočenjalo pisanje, to je vedno s čustvom botrovalo, naj je bila to žalost ali še tako tiha radost, vsakršna narodnostna zavzetost, se je le ~~toliko~~ v toliko oglašala, v koliko je bile socialno prizadeta, le da je viničarjevo hlaščevanje nemški gospodi dvakrat bolj bolelo, še huje pa, ko se je ta nemška gospoda začela po hitlerjansko obnašati, ^a to je še bolj bolelo. Zato je le rešitev socialnega vprašanja bilo tisto pravo, kar je vse reševalo, tudi vsakršna narodnostna vprašanja. Nas ali to moja tujsko generacijo so samo takšna občutja in takšne zavzetosti pajdašile z revolucijo - bi se reklo, kako bo z rešitvijo socialnega vprašanja za vselej odpravljeno tudi vsakršno narodnostno vprašanje.

Že v prvih in v partizanih napisanih pripovedovanjih je šlo vedno za človeka, za njegovo stisko in prebliske radosti (V Kurirski karavli, Podoba Slave Klavore) - smel bi reči, da sem pač bolj malo podlegel takozvanemu ressocialističnemu pisanju, saj sem se mu kasneje menda tudi med prvimi uprl ob nekaterih povojnih beletrijah. Šlo je za to, da mora pisanje človeško ali človečansko zaživeti.

Nič težko mi ni bilo preiti iz moje kočarske ali kmetiške srenje v svet partizanščine, v katerem sem se znašel - popisoval sem pač le tisto, kar sem doživljal, kar me je človeško martrela. Pri Slavi Klavori je bila to vera v življenje, tudi ko moraš dati življenje ~~xxxix~~ - to mi je moglo v taborišču smrti veliko pomeniti, zato je bilo potrebno to napisati, povedati; no, še to naj povem, kako sem se loteval vedno tega, kar sem tudi doživel - in takšno močno doživetje je bila zame tudi Djakovičeva in Hečimovičeva smrt; dela pa nisem napisal zaradi te smrti ampak napisal sem ga zaradi vere v človeka, ki je bila v tistih mojih časih, bilo je pred nekaj desetletji, že tolikokrat pogažena.

Prav ta Zločin, pripovedovanje, ki je bilo tolikokrat prepovedano, pa mi je priklicalo novo vero v pisateljevanje. Vedno bo oficijozna

družba prizadeta, ko jo boš postavil pred zrcelo, ki mu bo pokazalo njegove grehe. Znešda sem se kot pisatelj zavedal, kako je vse to, tudi takšno moje narobešnje pisanje pravzaprav neka pisateljska usoda, da naj se njegova družba še tako trka na svoja previčniška prsa. In tako me iz moje pripočevanje in pisanje ni strilo, postavilo me je na noge, na trdnjša tla.

Toč sem hodil skoraj vedno sam, še od takrat, ko sem s tem svojim pisanjem začel. Tudi tovarišija me je kdaj zapuščala. Celo ta dobri moj slovenjegoriški pisateljski tovariš s Koga, Kerencič, ki je napisal tako socialno občuteno povest ^{Kakor je} Mati išče mojstra, je ponegodoval, ko sem svojo prvo povest s takšnimi ~~temačnimi~~ temačnimi barvami končal, kočar ko da ni bilo nikakšne rešitve, nikakšnega upora iz nekih življenjskih zagat. Lahko sem se samo s Cankarjem tolažil, ki je napisal, kako je ~~zaxix~~ zato temo risel še temnejšo kot je bila, da bi človeka toliko preje zahrepenel po soncu - ali neka politika, ki sem se ji zapisal, tege ni mogle prenesti.

Bil je neki zavečani čas, ko je bilo zelo težko izpovedovati revolucijo, a da si ostel pri tem do kraja prepričljiv in pristen, pod kožo krvavi revolucionar. Tako sem na spomlad 33. leta zmogel, še komaj zmogel napisati (v noveli Kopači): "Lojza ni strah pred svetom. Delal bo. Njegove roke bodo delale, rušile in znove delale." In minilo je skoraj pol leta, ko sem potem lahko še veliko več tudi s občutjem povedal (v noveli Kočarji): "Zidar Tonč se je vzravnal, zaškrtel z zobmi in stegnil roko, skrčeno pest - nekam v blede mesečino..."

No, čez dober teden sem bil potem še tudi sam v arestu. Da, vedno je bilo težko napisati resnico, resnico, ki bi potem s papirja zaživela - da, težko je bilo s socialno prizadetim človekom ostati, skratka, s človekom, vedno s človekom, kakršnega je spovila družba in kakršen se je sam stesal in se obtesal.

-f+ Tekene so bile tudi vse moje vedno tudi tako ~~padajininiška~~ področiveto napisane smrti; ljudje so umirali, ker jih je življenje prizadelo, ali pa so morali umreti, ko so vedeli, zakaj so dajeli življenje. Vedno toč je bila smrt ^{ga} ~~zmaš~~ nad nekim životarjenjem ter je dajala upanje tistemu, ki jo je prebiral. Vse te smrti so bile tudi zato popisane, da bi mogel človek na jutrišnji dan bolj človeško živeti, bile so zavestna žrtvovanja, naj so bile še tako ~~gxx~~ grenke in nesmilečne.

Zase morem povedati, kako me ta ljube smrt ni nikoli preganjala, preveč je bilo volje do življenja, le da je to življenje hodilo vedno svoja pota; in za mauthausensko taborišče lahko rečem, kako sem na desetine in desetinekrat ušel smrti, kateri sem bil zapisan

zapisan, kakor sem tudi s svojimi očmi doživljal na stotine smrti - ali vse to je bila neke gluha resničnost, ki se ji ni dalo ubežati; nobenega boga ni bilo več na tem svetu, še manj v nebesih, da bi ti mogel pomagati in da bi mogel s prošnjo pomoliti k njemu. Zato na boga v tem paklu še pomislil nisem - križanje toliko pretepenih in namučenih Poljakov so bila tako nazarsko prazna usmiljenja, ki sem jih začutil ob teh njihovih križanjih; drugo jutro so te Poljake pri nošenju kamenja iz Wienergraba drugega za drugim pobijali; nikakšni in še tako težki kamni niso bili tem našim kriminalnim kapotom po volji - skratka, smrt kakor da toč ni nič več veljale.

Ali - dovolj je bilo modrovanja o tej preljudi smrti, mene je od nãvek bolj vznemirjala knjiga, njeno pisanje ter podoba na njenih straneh; vse to je postalo do kraja usodno zame. Kriva je bila dedekova omara na bebičinem gruntu, prepolna mohorjevih knjig, tega zame tako prepovedanega sedja; ali še zmeraj sem našel kak čas, ko nikogar ni bilo pri hramu, da sem se prikradel do te dedekove omare in do knjig, ki sem jih potem listal in se tako razgledoval po daljnih svetovih; brati še do takrat nisem znal, nisem še hodil v šolo.

Potem se morem spomniti na očeta, a to je bilo v domači hiši, kako je stal v isbi ali v prikletu s knjigo v roki, jo na glas prebiral ter bil pri tem branju do kraja nasmejan, z ljudmi vred, ki so ga poslušali in se prav tako smejali. Prebiral jim je Žolnove Ptičke brez gnesda, prav tako mohorjansko knjigo, eno izmed skrbno naloženih knjig v zastekleni omari v prikletu. Tudi takrat še nisem znal brati, lahko pa sem se na glas smejal, saj se je vse okoli mene smejalo.

Zatem, začel sem še hoditi v okoliško šolo, se spominjam učiteljice Kauklerjeve, nadučiteljice šene, kako je sedela na prvi šolski klopi, obrnjena proti nam, in nam na veliko prebirela pripovedke in pesnice iz knjig - in nekatere teh pesmi smo morali zatem za njo tudi na pamet ponavljati. Kasneje smo dobili za učitelja Žolnirja, dolginastega, suhega in bradatega možakarja, pri katerem je tudi šiba zapela, če si skalil šolsko tišino ali pa če nisi znal; tega zadnjega sem se zelo bal, ali jaz si pač nisem nikoli prislužil in tako mi je ostal ta učitelj v neskaljenem spominu.

S knjigami, takrat sem že hodil v šolo, me je zamotil tudi naš stari stric Janža, ko je prišel k hiši za preužitkarja in ko je prinesel s seboj cel ceker knjig, med njimi tudi več izdaj anglikanskega svetega pisma, za katere pa mi je nekam spoštljivo povedal, kako so to pri nas nezaželjene knjige, da sem jih potem nekaj časa sam od daleč, a vendar spoštljivo gledal. Bili pa sta med njimi

dve debeli knjigi svetega pisma ali Svete gofine, kakor je pisalo na knjigi. Te knjige je bile z risbami, tudi z risbami mučenikov in z risbami njihovega mučenja. Obe knjigi ste me pritegovali in ko sem jih prebiral, mi je bilo ~~biloxxxxxxxxxxxxx~~ v prsih tesno.

Potem je prišel na našo ptujsko okoliško šolo učitelj Stritar, ali Štritar, kakor mu je pravil oče - in prav tale me je za vselej zavezal s pisateljskim ali z Bevkovim imenom. Bil sem v četrtem ali v petem razredu, ko je neko jesensko popoldne prišel po naši veliki cesti mimo mlina - bil je s celo družino, z ženo in s tremi deklicami, in te tri so potem prišle tudi k meni na pašnik, kjer sem pasel, pasel s knjigo v rokah. In tako se je potem zgodilo, da me je učitelj na kraju leta, ko je obderoval pridne šolarje, bile so darila Jadranske streže, med njimi pa tudi knjige. In teokrat je učitelj tudi mene poklical na oder in pred tablo. Vznemiril sem se, saj nisem nikoli bil kakr poseben odličnjak. Učitelj pa je že potegnil z mize drobno belo knjižico, razredu pa na glas povedal:

"To, ta Bevkove knjige, ti Pastird pri kresu in plesu, pa naj bodo za mojega šolarja, za učence, ki sem ga edinega srečal na paši s knjigo v roki."

Tako sem dobil komaj kakšno leto po izidu v roke in poslej kot "svojo" prvo Bevkovo knjigo. Z vsem spoštovanjem sem jo ~~xx~~ sprejel in jo začel prebirati, pesem za pesmijo, igro za igrico, posebej pa so me prevzemale Kraljeve risbe povodnega moša - svet, ki ga nisem poznal, je rasel pred mano in me neznansko vznemirjal, s tudi osvajal - otrokovi ali šolarjevi domišljiji ni bilo nikakšnih meje.

Odslej me je Bevkova usoda in usoda njegove knjige kot za năvek spremljala. Slišal ali zvedel sem več o njem, kakor se je v predvojnem času, ko se je Bevk težko prebijal skozi življenje onstran meje, kot se je smelo o njem vedeti. Tako mă je pisatelj Brnčič, bilojn je osemtridesetega leta, ko sem prišel za kak dan v Ljubljano, zaupal, da je Sedmakova knjiga Kaplan Martin Čedrmac, ki je takrat izšla pri Matici, Bevkovo pisanje. Bil sem lahko prevzet zaradi zaupanja, ki j ga je imele Juševa skupina do mene. Z Bevkom, s tem preganjanim pisateljem za mejo smo vsi enako čutili, njegova napisana beseda pa nam je vedno veliko povedala, nam veliko razkrivala ter nas osvajala - vedno je šlo za usodo naše gažene domovine.

Srečala pa sve se z Bevkom na Rogu, štiriinštiridesetega leta, potem ko je prišel iz italijanskih zaporov na osvobodeno ozemlje. Obiskovali smo ga v njegovi baraki, kjer je bil med izvršniki, prihajal pa je tudi v našo pravičniško barako (barake Ljudske pravice). Bil je na moč tovariški, a zelo redkobeseden, tudi če je stekla govo-

govorice o literaturi, a največkrat o njegovem Sedmakovem Kaplanu Martinu Čedrnju.

Po osvoboditvi pa lahko zapišemo, kako brez Bevka ni bilo več literarnega življenja, naj je šlo za samo pisateljsko društvo ali za literarne večere, katerih skorajda ni bilo brez Bevka. Še bolj pa smo ga kmalu oženili s pisanjem za otroke in to pri Mladinski založbi, kjer so čez leta izšla tudi njegova izbrana mladinska dela (v petnajstih knjigah). Sem sem napisal za Bevkove Pastirce tudi scenarij, vedno pa mi je bilo žal, da ni bila filmata tako globoko etična zgodba, kakor je njegov Tetič. Pri založniškem delu je bil tudi prvi predsednik založniškega sveta (pri Mladinski knjigi), to je bil takrat eden izmed prvih založniških svetov pri nas.

V teh letih je bilo (vsaj zame) tiho uredniško doživetje, ko sem lahko poslal v tiskarno tudi njegove Pastirce pri kresu in plesu, tokrat z risbami Kreljevega brata Toneta. Ko sem potem dobil v anti-kvadratno kverjatu prvo izdajo, sem bil več ko srečen, uredniško srečen, ko sem lahko dal Bevku v podpis "mojo" prvo knjigo.

Vse takšno uredniško delo z našim prvim pisateljem v založbi je tudi pomagalo, da smo bili in to celo večkrat z njim in v njegovi rojstni Zakojci. Lahko se še živo spominjam, s kakšnimi mladeniškimi koraki se je tam vzpenjal po svojih rodnih strminah, da smo se lahko zbalii zanj. [Stekel pa je tudi razgovor, besede so ko same prihajale, širje in globlje so razodevale Bevkovo pisateljsko misel.

"Zatrpeti moraš s človekom - da, zatrpeti!"

"Se pravi, rad ga moraš imeti, človeka, da!"

"Pa še kako rad..."

"Zelo, neznansko rad - naj je kdaj še tako narobe z njim..."

"Da, le to ali takrat je kdaj kaj pisateljevanja - ali pa ga ni..."

Bilo je, kakor da bi ta pogovor več povedal, več od vsega, kar bi hoteli izvedeti - bilo je, ko da bi bilo vse povedano.

Tolikokrat že se je Bevk kot pisatelj poslovil v pisanju od svoje gore Kojce ali od svoje rodne Zakojce, a da bi se do konca svojih dni še in še vračel v te svoj ali samo njegov svet ter da bi ga prikazoval in izpovedoval vse do pestern, teh zeznamovanih deklic, in pastircov, teh hlepčkov - tudi vsi ti njegovi otroški junaki so se toč in po teh strminah, senožetih in gozdovih kobčali ter doživljali svoja težka otroštva.

Za te otroštve niti je bila tudi vedra Bevkova otroška pesem napisana, saj je tudi nestajala po domači ali ljudski pesmi za otroke; bile je to pesem, ki jo je kot pesnik po svoje in slovenskemu otroku zapel, tudi zato tako, da bi postala v jutrišnjem dnevu ^{nara} ljudske otroške pesem še žlahtnejša.

A ko smo pri Prešernovi, pred devetimi leti, izdali Bavkovo povest Ljudje pod Osojnikom, sem lahko napisal in povedal o njegovem ustvarjalnem pisanju, kako samo zvestoba svojemu ljudstvu ustvarja ljudske pisatelja in kako je lahko samo takéna zvestoba resnično pisateljsko ustverjalsna.

Zato tudi vse te besede o mojem pisanju in o mojem času, upam, da so brez samohvale - prvo je vedno hotenje.

Ivan Potrč

Ivan Potrč

preklinjanje... Preklinjajo repo, blato, živino, pasje življenje, tudi svojega boga, če še hočete vedeti, prigenjajo otroke... Otroci udrihajo s palicami po suhih rebrih živine - po teh pohlevnih krvicah, iz katerih bodo zvečer vlekli mleko! Vse to ~~to~~ blato, vsa ta repa - prašiče bodo pitali z njo in krmili služinčad, in bajtarski otroci se bodo stepili zanjo! - vse tole večno jesensko deževje, ki pere ilovnate vinograde in listje z drevja, da se ti pokažejo te naše slamnate kočice v vsej svoji nesmilečni revščini - je stokrat, je tisočkrat prekleto ozadje tega našega kočarja, kmeta, izgaranih mater, lačnih otrok - še shodijo nikar, ko jih že prigenjajo! - zaradi skorjice kruha, zaradi slamnate strehe! Za vse to se morajo tisočkrat in tisočkrat poniževati, prositi in plaziti, da nakrmijo sebe in deca, da negarajo za davke... - tudi zame. V šoli me je bilo s kmečko suktnjo sram pred profesorjem, doma me je bilo sram sesti za mizo z zgaranimi bajtarjem, mogoče tudi z dekletom, z deklinami. Ali nisem tudi jaz živel od njihovih žuljev? Morde bi že zdevnaj zahrepenel po njihovih gruntih, po bogatih nevestah in po župenskih stolkih - če ne bi rasel v meni človek. Ali veste vi, kaj se pravi to - človek? Morde bi že zdevnaj končal s sabo, če ne bi spoznal, da je moje življenje potrebno; če se ne bi začel sčasoma zavedati, da sem dolžan pomagati onim, od katerih žuljev sem lahko študiral, če... če..."

Ta izpoved, ki je bila za glavnega junaka in nekaj tudi za mene napisana, malo vendarle pove, kako sem bil že v ranih letih občutljiv otrok, ki ga je prizadevalo vse, kar se je okrog njega človeško narobešnjega dogajalo; potem so bile tu tudi še težke svaje, ki so se začenjale med očetom, ko se je vsake kvatre do mrtvega napil, in med materjo, ki pa je bila vrh tega še močno ljubosumna na sosedo, katera je životerila ob sterikevem moškem, mislim pa, da mu je mati delala krivico.

Kakor sem odraščal, me je vznemirjala tudi prenekatera krivica, ki sem jo zaznal ali začutil okoli sebe. Še najbolj me je prizadevalo to, kar sem doživljal v Halozah, kako so ne priliko naši ljudje, tudi starejši, zemljiški gospodi, predvsem pa nemški, roke poljubljali. Vedno je šlo za odnose med ljudmi, za krivice, ki jih je doživljal siromak pred bogatcem, a tudi pred cerkveno gosposko.

Vse to, vsa ta krivica, ki jo je moral prestejati naš človek, ki mu pa nisi mogel pomagati, nas je v naših gimnazijskih letih začela

skrivane

potiskati v anarhizem, v anarhično pamet; zorganizirali smo ^{pravnomo} celo nekeg anarhoiden krožek ali klub, kjer me je pa enkrat zelo prizadelo, ko bi morali vsi domala zapriseči, kako smo za vselej opravili tudi z Bogom, ker ga pač ni. To se je dogodilo že v tisti šesti, če ne že v sedmi gimnaziji, ko sem napisal anarhoidno napisano slovensko nalogo, ki mi jo je potem profesorica dr. Boršnik Boršnikova neredovano in domala brez besede vrnila. Le to mi je bolj pošepnila ko rekla, da naloga ni redovana in naj jo na novo napišem, tudi zato, da tudi ona ne bo imela težav. Znenada sem se ustrašil prepada, ki bi mogel zavrevati med mano in ljubeznivo profesorico in mlado slevistko, v katero smo bili vsi po vrsti zagledani. To nalogo sem potem tudi napisal, za vse čase me je zavezala.

Kmalu zatem pa je prišel čas, ko nam ljubi bog ni bil več nikak problem - v roke smo padli ptujski partijski organizaciji - in začinjali smo drugače razmišljati o našem krivičnem ali nerobešnjem svetu ali o naši zavoženi družbi: kako je ta družba krivična do človeka, še posebej do reveža, kako ni v redu, da imajo eni vsega na pretek, ko drugi stradajo; s prizadevalo nas je tudi to, kako se nemška gospoda košati na naši zemlji, kod so nas posebno prizadevali odnosi med ljudmi, saj so v Halozah mogle biti celo viničarske ženske nemške last, da se je tej gospodi to le zahotelo. Poleg tega je ~~ki~~ to bil tudi že čas, ko je začel ptujsko nemško mladino obsedati kljukasti križ ali hitlerizem.

A hudo me je v teh časih prizadelo tudi to, ko je lepega dne mariborski Večernik čez celo prvo stran objavil, kako je treba na Štajerskem, to je v naših krajih, s prekimi sodbami ali s smrtjo kaznovati fantovske poboje, ki pa so bili predvsem kričeče podoba socialnih razmer in naše podeželske zaostalosti.

Vsa ta narobešnja dogajanja so pomagala, da smo se začeli zanimati za socialne razmere - in tako smo že napol zreli padli v roke ptujskih patrijcev, k čemer je pa dosti pomagal njihov ugled ter njihova nesebična ^čdejavnost in človeški odnos do ljudi; se pravi, da jih je ljudstvo spoštovalo, tudi da je čutilo z njimi, ko so jih zapirali in preganjali - živi podobi takega zadržanja sta bila v Ptujju stari robijaš Spolencak in zdravnik dohtar Potrč; to lahko povem, po govoricah, ki sem jih slišal v domači hiši, od domačih in od ljudskih. Na gimnaziji pa se je vedno bolj čutil vpliv takšnih profesorjev, kakor so bili sociolog in profesor dr. Žgeč, ki je v tistih letih objavljala v Sodobnosti sociološke razprave o Halozah (Gorca in Dežno), zatem profesorica dr. Boršnikova in pesnik in profesor Onič, o katerem smo vedeli, da je bil zaradi pesniške zbirke tudi že zaprt; pa da ne pozabim našega pravičniškega profesorja in (3)

pisatelja Antona Ingoliča. Prav on in Onič sta mi pomagala, da sem do kraja napisal na šolski proslavi prebrano novelo ter jo poslal Zrcnovemu uredniku, pisatelju Seliškerju. Že v tem mojem prvem pisanju je čutiti, kako me je bolelo zapostavljanje otrokovega dela na kmetijah, te otrokova dnina komaj da je bila za žemljico.

To je bil čas, ko so nam začele prihajati v roke prvi marksistični teksti, vse od Komunističnega manifesta naprej. Veliko mi je tudi pomagala pri pisanju literatura, zvečine znanstvena, ki mi jo je posojal v branje dr. Potrč, naj omenim samo knjigo Magnusa Hirschfelda o seksualnih odnosih med ljudmi - bolj sem lahko doumval to, kar se je dogajalo v naši hiši, dobil val sem drugačen odnos do ženske in marsikej sem lahko globlje razumel; življenje se mi je začelo odgrinjati v drugačni luči, kakor sem ga pa lahko počel življati ob branju ali ~~na~~ ob prebirenju knjig.

Ker sem nekāaj že napisal nekaj skopih strani za dr. Potrčevo knjigo "O socialistični etiki in morali", pravzaprav o dr. Potrčevi socialistični etiki in morali, to je o naši marksistični etiki in morali, kakor bi jo morali po dr. Potrčevem prepričanju pojmovati ter se po njej po doktorpotrčevsko tudi obnašati, skratka, kako bi morali tudi živeti po njej - se torej ne bi šelel za že enkrat povedanim ponašljati, četudi se bom moral v nečem ponoviti; kajti dr. Potrč je bil tako svojska ter enkratne etične in moralne osebnost, da se ne da dvakrat o njej pripovedovati, da se ne bi vedno ~~ist~~ istega povedalo, a kar bi se pa smelo ali pa bi se celo moralo večkrat povedati, da bi ta njegova ~~dr~~ doktorpotrčevska socialistična etika in morala med nami kar najgloblje korenine pognala in se kar najbolj živo razrasla.

Sin belega mlinarje, kakor so pravili v Janeževcih Južekovemu očetu, "so bili ljudski dohtar", ljudski gospod, se pravi, v pravem in plemenitem pomenu besede - ljudski človek, in "šli so za dohtarje študirat", da bi lahko siromašnemu ljudstvu v njegovih nevoljah ~~na~~ pomagali - zato jih gospoda tudi trpela ni ter jih je zato preganjala in zapirala. Tako se je tudi pri našem hramu doma govorilo, sem pa se še kar živo spominjam, kako vse se tudi midva sama še vselej pogovorila o ljudskih nevoljah, kdajkoli sem odšel k njemu čez bregovje in lesovje v Janeževce.

To je ptujška študentarija vedela, da je dr. Potrč partijski človek, vendar o partijskih zadevah, to se spominjam, vse se z doktorjem bolj malo pogovarjala. Vedel je za moje rana pisanja in tako

mi je kot zdravnik pomagal odkrivati zaklenjene kemrice tistih mojih ljudi ali tistega sveta, med katerim in s kakršnim sem živel in ga začel na svojih prvih pisateljskih straneh prikazovati. Ni šlo več samo za bedo nekega kočarskega in mlinarskega ali hlapčevskega in dekelskega životarjenja, šlo je znenada za neznansko globlje zadeve, za človeške stiske, šlo je za človeka, ki je žrtev predsodkov neke postene družbe, da ne more in ne more sproščeno živeti.

XIII Dè, ta moja rana pisanja ko da so dobila znenada tla pod nogami - kmetiški šolar, ki je hotel pisati in biti komunist, se je lahko zavedel tudi smisla svojega pisateljevanja: razgaljevati bedo tega našega kočarskega in kmetiškega životarjenja, vse te zavožene človeške odnose, da bi z vsako napisano besedo terjal drugačen in plemenitejši svet. Tudi vsako jutrišnje branje Cankarja je ko znenada dobivalo novo vsebino - ne samo Jernej, tudi Kačur in Kurent sta terjala našo proletarsko revolucijo, kateri smo se zavezali.

Za vedno pa moram biti jsneževskemu mlinarjevemu sinu hvaležem za knjigi dveh naprednih nemških seksulogov, za Magnusa Hirschfelda in Maxe Hodanna. Tako tudi ti dve nemški dr. Potrčevi knjigi ne pričata samo zame, ampak tudi za dr. Potrča samega, kako je zajemal svoje zdravniško znanje iz knjig, ki so mu mogle odkrivati človekovo stisko, da bi tako mogel o svojem bolniku več vedeti in da bi mu mogel kot zdravnik pomagati.

To o tem sednjem pa povem tudi zato, da bi se tako mi sami v današnjem času, a tudi ti, ki prihajajo za nami, zavedali in se še vse bolj zavedali - (in to v nekem času, ko se je začele tudi pri nas delati križe čez marksizem in čez oktobrsko revolucijo) - kako nekda^a nismo postajali levičarji zaradi Marxovega Kapitala in zaradi krivičnih zemljiških odnosov, pač pa da smo to postajali, da bi ustverili pravičnejšo ali socialistično družbo, družbo z etičnimi in humanimi odnosi med ljudmi. Prav na to pa smo potem v teh naših zagnanih časih tako radi pozabljali - bolj sebe radi vidimo, kakor pa da bi na druge in na vse nas mislili, samouprevljen ljanje, to pa nam je ostalo samo še na jeziku.

No, in v takšnih trenutkih, ko se tega zavem, se morem zmisliti na dr. Potrča, na njegove besede o socialistični etiki in morali. Lahko si samo porečem, kako je premalo prav tega dr. Potrča med nami in kako je vse premalo tudi tega, da bi po njegovem obnaš~~anju~~ ~~tudi~~

nju tudi živeli. To ne velja tako za nas kot posameznike, to bi moglo veljati ensko za naše temeljne organizacije združenega dela... in vse tja do naših republik in pokrajin. In mislim zatem, kako bi morali več storiti, da bi živela ta dr. Potrčeva misel med nami, kako bi že v naših zgodnjih letih morala zažeti živeti. Obljetnice ali desetletnice, vse to je premalo: misli, hotenja in spoznanja dr. Potrča bi bilo treba čutiti v naših ~~vsakodnevnih~~ vsakodnevnih socialističnih in samoupravnih hotenjih - njegova plemenite misel, pa bi morala zaživeti že v šolskih berilih.

Zato tudi mislim, kako ne bi smeli izreči o njem besed - ali bile so izrečane! - kako bi naj prav zaradi te svoje humanistične misli, ki jo je nenehno terjel in za katero je hotel, da bi zaživela, prišel prazgodaj na svet - ne, pač pa bi morali že takrat in ob njegovi smrti povedati, kako smo že v dneh tege njegovega življenja vse premalo storili, da bi zaživel in živel med nami svet s socialistično etiko in moralo, kakor jo je prav on, dr. Potrč, pojmoval in terjel.

Napisati roman o tako svetem, a hkrati tudi o tako tragičnem junaku, kakor je bil dr. Potrč, bi se reklo napisati roman o usodi našega človeka, predvsem pa roman o tragiki in o veličini našega revolucionarja. Mi sli naša generacije, ki se je valjale po zaporih in lagarjih in ki je zgrabila za puške, vsega tega ne bo napisala in izpričala; bodo pa vse to zmogli ti, ki prihajajo za nami, da bi tako svojemu času in svetu povedali, kaj je ~~z~~ storila in kaj nam more za vse čase povedati v revoluciji kaljena generacija, to je ta generacija, kateri ni bilo s ničemer prizenešeno, tudi od svoje tovarišije ne.

Kar se tiče kmetiškega vprašanja, lahko povem, da smo ga ptujski gimnazijci dobro poznali, saj smo ga tudi pomagali prenašati na svojih plečih. Vedeli smo ~~za~~ za kmeta Lacka, vedeli smo za dohterje Potrča, pridno pa smo tudi že prihajali na sestanke socialdemokratske Svobode, na kateri je spregovoril o kmetiških težavah kdaj tudi kmet Jože Lacko. Sploh pa je bila naša gimnazijska peta in zatem šesta do kraja razgibana, ukori so si kar sledili drug za drugim; Dušan Kveder in Ivan Bratko sta bila proti koncu šolskega leta celo izključena, da sta to svojo šesto potem v Galju končala. Potem so bili v razredu odvetnikov sin Šalamun in matematičar Kogej, kak razred za mano pa še moj sodomačin Ilec ter Žnidarič Tonček, že tudi takrat literat in Zvonov sodelavec. Skratka, to so bili gimnazijski razredi, ki so prinesli nemire. Prav tako pa so prav ~~tisti~~ zadnji gimnazijski razredi oživali ptujsko gledališče; igrali so gimnazijci, za ženske vloge pa smo zasneli tudi učiteljice; uprizarjali smo Nučiča, Shewe, Gankarjeve ~~Hiapce~~

5
ša, Shawa, Cankarjeve Hlapce in Bentflorjansko Pohujšanje - to zadnje, ko dovčerajšnjega režiserja Bratka ni bilo več na gimnaziji, celo v moji osmošolčevi režiji. Igrali pa smo same takšne igre, ki bi naj našem nerobešnjemu času veliko grškega razodele; gimnazijci in mlade učiteljice, ki so nam pomagale na deskah, vse to pa je bilo močno levičarsko zavzeto. Tako smo tudi, spominjam se, namesto na gimnazijske nedeljske šolske maše, bile so v stolni cerkvi, odhajali po nedeljah v Haloze po Žgečevih haloških poteh, da bi sami s Haložani doživljali te Haloze, to Gorco in Dežno, a da smo imeli potem v šoli ~~in~~ disciplinske težave.

In zatem, naj smo bili še takšni antimilitaristi, za vselej in proti vsakemu orožju, smo zaradi revolucije, ki smo ji bili pripravljeni služiti in ki je bila kot pred nami, zmobilizirali celo ptujski oficirski kader, da je imel z nami ~~strelske~~ strelske vaje - da, vadili smo se streljanja, bilo je v Ljudskem vrtu v prelepih jesenskih dnevih. Le kakšne mesece za tem, bilo je še v arestu, sem se lahko za trenutek kdaj pa kdaj spomnil na te naše strelske vaje in na zavzete oficirje; lahko sem se samo kisló posmehnil.

Resnica je, kako nam je še v teh naših gimnazijskih letih prišlo v roke prenekatero marksistično branje, vendar smo prav tako zavzeto prebirali tudi Aškercove in Cankarjeve, Gopenovega Kosovela pa sem celo prepisal, ko ni bilo denarja za knjigo, da še zdaj nekje hranim te prepisane pesmi s prerisanim Kosovelovim portretom vred. To ni bila edina na roko prepisana knjiga, med njimi je bila tudi Gradnikove prepesnitev Tagoreja in zatem še Klopčičeva prepesnitev Blokovič Dvanajst. A to so bila tudi leta, ko sem začel prebirati Sovretove prevajanja antične dramatike, koder sem lahko že zgodaj odkril dramski trikotnik; vse to mi je pomagalo pri moji zgodnji dramatik; posebej pa bi se moral zahvaliti dr. Žgeču, da nas je spoznal v sedmi šoli s Freudom, s psihoanalizo, in z Adlerjevim spoznavanjem človeka. Vendar tisto, kar nas je sililo v vsa ta branja, je bilo vedno to in samo to, kako razumeti svoj čas, svojo okolico, in kako se pripravljati na čas, da bi v tem našem jutrišnjem dnevu ustvarili pravičnejšo družbo, se pravi, ustvariti takšen svet, v katerem ne bo treba več naši haloški deci poljubljati ali kuševati rok nemški gospodi. Tako je bil naš marksizem nekje doma ali na tleh. Tako je bilo, da ni bil toliko nekakšen naš marksizem kriv, da smo se zavezali jutrišnji revoluciji in hotenjem starega ptujskega komunarca Spolenjaka, in kmeta Lacka, kako ne bo več samo za davke garal - spočeti in ustvariti je bilo treba svet, v katerem bo človek človeku človek in v katerem ne bo več krivic, gospoda, tudi nemška in

cerkvena pa ne bo več živela od siromaškovih žuljev; šlo je skratka za zelo preprost marksizem, ko nam je mogel tudi Buharin razkrivati družbo (- to je bila tista Buharinova knjiga, ki so mi jo skupaj z drugimi šolskimi knjigami pomotoma ~~poslali~~ ^{prinesli} v celico). Tudi narodnostne težave, kakor smo jih v svojem ptujskem in v vinogredniškem okolišju čutili, so bile vedno tudi naše krvavo socialne zadeve - človek, s katerim smo živeli, je bil kar večkrat prizadet kot dninar in kot hlapec ali kot dekla, še posebej pa, ko si garal za nemško gospodo.

Vse to je bila teokrat v Ptujju naša mladost, zavzeta je bila za vse, kar bi naj bilo globoko človečansko - prečudoviti svet se nam je začel razkrivati.

Takšni smo se zatem že tudi srečali z jetnišnico. []] [Vsa ta naša šolska nesprotovanja, ukori in izključitve, so bila kmalu vse pre malo, kar je bilo treba storiti - privrženost partiji je terjale akcije... in tako je prišlo do listkovne akcije ter do srpov in kladiv, teh prepovedanih revolucijskih grafitov po stenah, celo po grajskem obzidju. Prav ta prepovedani znak, ta znamenec oktobrske revolucije, ko je po novem letu zazijal z grajskega obzidja prav v mojo osmo, v moj osmi razred, mi bo ostal za ~~xxxv~~ ^{xxxv} névek v spominu (znak, ki je bil zatem premazan, je sčuda preživel kasneje celo hitlerjensko okupacijo, saj se je po letih znova pokazal - lahko, da smo ga v teh letih še enkrat premazali ali pa je zbledel). Ali - že so se tudi začele aretacije. Kogej, ta naš nemirni sošolec, pa je bil že tudi med prvimi prignan na žandarmerijo, to je nekaj hiš od gimnazije, od koder je pa hotel tudi uiti; pognal se je skozi okno in se poškodoval. Torej je le bilo res, da pretepajo - do kosti nas je zzebilo. Komaj kak dan zatem je prišla žandarmerija in z njo ljubljanski detektiv, Vrešar, tudi že na gimnazijo. V našo osmo je stopil profesor Alič, se napotil do moje klopi in mi ukazal z napol zatišenim glasom, naj odidem z njim. Lahko sem se še ozrl in ~~xxxv~~ pogledal na grajsko znamenje - potem je bilo, ko da bi se že zvedel, kaj me čaka. Potegnil sem napisano pismo iz zvezka, že frankireno, napisano za svojo celjanko, za Ljubo, in poprosil tega strogega profesorja in latinca, naj mi pismo odda, česar pa si ni upel. V pismu je bilo sporočilo o aretaciji, a bilo je šifrirano napisano, da potem tudi policije ni vedela, kaj naj z njim stori. Profesor pa me je odpeljal nadstropje nižje, v ravneteljevo pisarno, kjer so bili med žandarji tudi že drugi, sploh pa je bila gimnazija polna žandarjev, šolarji pa, ko da bi se poskrili v razrede. In od tod so nas potem, zdaj že vkljenjene, odpeljali na bližnjo žandarmerijo, od tod pa še isto popoldne v drugo uklenjene in zdaj tudi že na verigo povezane po praznih ptuj

skih ulicah ne postajo in v Ljubljano. Tam so me, bilo je na Miklošičevi, vrgli v samico - za celega pol leta.

Lahko povem, da, lahko zelo odkrito povem, kako mi je bilo prve dneve v tej samotni celici težko, saj sem bil tik pred maturo, pred življenjem, ki se mi je na široko odgrinjalo. Ali teh nekaj težkih dni, ko so prišle solze same na oči, je bilo kmalu prestenih. Dobil sem papir in začel sem s pisanjem, začele so nastajati povesti o mojih kočarjih; samo po sebi se je zgodilo, da sploh nisem več čutil, da sem za zamreženim oknom - začel sem živeti polno življenje s tem svojim kočarskim svetom in z njegovimi tegobami. Tako sem se lahko tudi potolažil, kako bom zdaj lahko končal tudi svojo povest, svoje kočarje, lažje bom ~~xx~~ po~~o~~življal svojo kočarsko junakinjo Trezo, ko bo zaprta, kar popreje, dokler še nisem bil v arestu, ne bi vedel napisati - to svojo povest, te Kočarje, sem končal na staro leto, kak teden pred svojim arestom; malo tega obešenjaškega humorja me je v tistih dneh zelo reševalo - sicer sem pa ~~xxxx~~ s pisanjem živel s kočarsko kopico otrok, s pastirjem in z deklo Hano. Se pravi, da mi je kajha pomagala, do kraja sem mogel zaživeti s svetom, ki me je prizadeval in mi hkrati vlival vero v jutrišnji dan - pred nami in pred mojo tovarišije je bila samo še naše proletarske revolucije.

Bili smo še v skupni sobi in bilo je po procesu, na katerem je ~~xxxx~~ moja verne kmetiška mati zame, za sina komunisto, lažno ~~xxxx~~ pričala, ko nas je neki večer vznemirilo vpitje na Miklošičevi cesti. Slišali smo samo vpitje in bil^a so kot grožnje, ki jih pa nismo mogli razvozlati. Zjutraj po tej za nas tako nemirni noči pa se je potegnil skozi straniščno odprtino restant in zaklical s temečnim glasom: "Kralja so ubili..." Kekor nas je nenašna vest osupnila, skraja celo vznemirila, lahko smo vse hu~~o~~do pričakovali, pa nas je vest tudi osrečila. Sklenili smo, da ta dan ne bo marksistične ure, pač pa da bomo pomislili, kar imamo dobrega prihranjeno. A kako je pred nami samo še ena edina pot, to smo lahko vsi enako začutili - to je bila naše revolucije, nikakšne poti nazaj ni bilo več; vse nas je moglo doleteti, vse hu~~o~~do, tudi vse nejhujše, bili smo kot žrtev revolucije, kateri smo se sami zapisali. Ne materina bolečina, ne pater Mirko, nič več me ni moglo zajeziti na tej poti; kar mi je ostalo, je bil samo še moj kočarski svet, izpovedovanje tega mojega kočarskega in kmetiškega človeka, njegove bolečine in socialnih prizadetosti.

Da, stiki z mano so poslej prinašali ljudem nesrečo, ~~x~~ saj je bil moj dobri profesor in pesnik Onič prestavljen na ~~Kaševska~~ kočevsko gimnazijo, ker je nastopil z mano na literarnem večeru; to je bilo ~~xxxx~~